

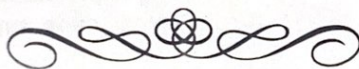
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҚР БҰҰ АҚПАРАТТЫҚ БЮРОСЫ,
АЛМАТЫДАҒЫ ЮНЕСКО КЛАСТЕРЛІК БЮРОСЫ,
ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ТҰРАҚТЫ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӨНІНДЕГІ
БҰҰ АКАДЕМИЯЛЫҚ ҰҚПАЛ ЖАҒАНДЫҚ ХАБЫ

*«Елдің интеллектуалды елеуеті»
Мемлекеттік бағдарламасы аясында
«МӘҢГІЛІК ЕЛ – ҰЛТТЫҚ ИДЕЯСЫ:
МӘДЕНИ КАПИТАЛДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ» атты
I Халықаралық Гуманитарлық форум*

МАТЕРИАЛДАРЫ

4 желтоқсан 2014 жыл

МАТЕРИАЛЫ

*I Международного Гуманитарного форума
«НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ – «МӘҢГІЛІК ЕЛ»:
ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРНОГО КАПИТАЛА»,
проведенного в рамках Государственной программы
«Интеллектуальный потенциал страны»*

4 декабря 2014 года

Алматы 2014

ҰЛТТЫҚ ИДЕЯНЫҢ БАСПАСӨЗДЕГІ КӨРІНІСІ

Жалпы кез-келген мемлекеттің ұлт болып қалыптасып, дамуына ұлттық идеяның рөлі өте зор. Себебі, ұлттық идея деп отырғанымыз сол елдің тағдыры, жүріп өткен жолы, салты мен дәстүрі, діні мен тілі. Дегенмен бұл мәселе туралы басылым беттерінде түрлі пікірлер, сан алуан ойлар беріліп жатады.

- Бізден өзге посткеңестік елдерде, Грузия мен Украинадағы революцияда ойнаған басты фактор — ұлттық фактор болды. Алайда, ұлттық фактордан гөрі, әлеуметтік фактор көбірек рөл ойнады. Бұл неліктен деп ойлайсыз? — деген сұраққа жазушы Герольд Бельгер:

- Бізде «халықтың бірлігі — ұлттық идея» деген түсінік қалыптасқан. Менің ойымша, біздің Қазақстанның ұлттық идеясы — қазақ тілі болуы керек. Қазақ тілін сақтап қалсақ, қазақ тілі қоғамымыздың негізгі тілі болса, қоғамды топтастыратын идея осы болады десе есептеймін. Басқа ұлттар да осыған илануы керек. «Біз Қазақ елінде тұрамыз, қазақтың өзінің тілі бар, ұлттық идеясы бар, біз мүмкіндігімізше осының айналасында топтасқанымыз жөн» десе дұрыс болар еді.

- Қазақ халқы осы ұлттық идеяға сусап отырмаған сияқты ғой?

- Бұл - трагедия. Жастар арасында «жақсы өмір сүру үшін, депутат немесе министр болу үшін қазақ тілін білудің қажеті жоқ. Онда оны үйреніп несіне әуре боламыз» деген пікір қалыптасқан. Осы пікірден арылуымыз керек. Қазақшылықты жоғарыдан бастау керек. Туа сала «менің міндетім қазақ тілін үйрену, онсыз толыққанды адам емеспін» деген идея болмай, қазақ тілі өз тұғырына қона алмайды, - деп жауап беріпті. («Түркістан» газеті, 5 қаңтар, 2006 жыл, №599)

Ия, қазақтың Герағасы атанған жазушы Г. Бельгер ұлттық идеяны тіл деп отыр. Әрбір адамға ана сүтімен дарып, қастерлі де, құдыретті болған тіл- әрбір елдің ұлттық мақтанышы. «Баланы жастан» деген халқымыз шыр етіп дүние есігін ашқан шарана сәбиге бесік жырын айтып, халық ертегілерін құлағына сіңіріп өсіреді. Аналық махаббаты мен әкелік мейірімін осы тіл арқылы дарытады. Сондықтан қазақ болып туып, тілің қазақ болып шыққаннан кейін. қалайша туған тіліңе бас ұрмасқа. «Ел боламын десен, бегігіңді түзе» деген М. Әуезовтың осы бір сөзі бүтін бір қазақ деген халықтың ұлттық идеясы қасиетті де, қадірлі тілде жатқанын тағы бір дәлелдегендей.

Осы жылдың шілде айында мемлекет және қоғам қайраткері, философия ғылымдарының докторы, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің профессоры Амангелді Айталының «Айқын» газетіне сұхбаты жарияланды. («Айқын» газеті, 23 шілде, 2014 жыл)

Сұрақ: Аға, қазір «тіл» деп ұрандап жүргендер көп, бірақ одан қазақтың тіліне келіп жатқан пайда жоқ. «Баяғы жартас сол жартас!» Сол секілді «ұлттым» деп ұрандатып жүргендер де жетерлік. Одан ұлтқа қайыр боп тұрған ештеңе жоқ секілді.

- Ұлт, тіл мәселесінде күрестің бір заңдылығы бар, ол — қажымай, жалықпай, шаршамай, қайсарлықпен жігерлі қызмет ету. Сәл кідіріс, үзілісті қарсыластар шегініс деп қабылдайды. Сондықтан «арзан бедел жинап жүр» деп тіл жанашырларын айыптау да сол қазақ тіліне бейжай, болмаса қарсылық білдіретін жақтан естіледі. Әсіресе, тіл мәселесін көтеру жоғарыдағыларға ұнамайды, «арзан абырой жинап жүр» деп солар айып тағады.

Қазақтардың ана тіліне алаңдайтын ерекше жағдай бар. Біз тіліміздің, мәдениетіміздің дәстүріміздің толық иесі емеспіз. Қазақтың саны мен сапасының арасында алшақтық біраз. Оған тарихи себептер де бар. Қазақ тілінің, қазақ ұлтының жағдайын өзбек, түрікмен.

тәжіктермен, болмаса кавказдықтармен салыстыруға болмайды. Қазақтар орыстандыру саясатының өкпе тұсында тұрды. Ресей империясында тұңғыш халық санағы 1897 жылы жүргізілген, Түркістан өлкесін есептегенде, қазақтар 71,9%, орыстар 10,15% болған, қалғаны басқа да ұлт өкілдері.

Одан әрі 1959 жылға дейін қазақтардың үлесі өз елінде азая береді: 1920 жылы – 58,5%, 1939 жылы – 37,8%, 1959 жылы – 30%, 1970 жылдан бастап, қазақтардың үлес салмағы аз да болса өсе бастап, 32,6%-ға жетеді, 1979 ж – 36,8%, 1989 ж – 40,1% болды. Екі жылдан кейін халықтың 60%-ға жуығы басқа ұлт өкілдері болғанмен, тәуелсіздің алды. 1999 жылы қазақтар – 53,4%, 2009 ж. – 63,7% болды. 2013 жылдың басында Президент Н.Назарбаев қазақтардың елде 65% екенін ресми түрде хабарлады.

Орыс, украин, басқалармен бірге елімізге орыс тілі, орыс мәдениеті, орыс мектебі, дәстүрі келді. Қазақ тілі, қазақ мәдениеті, дәстүрі ығыстырылды. Себебі, сан жағынан басым ұлт өкілдері қазақтарды өзіне тартып, сіңіре бастады, ал өздері қазаққа бейімделмеді. Қазақстан орыстанды, ел өзгерді, басқа орыстілді елге айналды. Қазақстан халықтар достығының лабороториясы деп айтылды, шындығында орыстанудың лабороториясы болды. Қазақ интеллигенциясының бірқатары бұл жағдайға іштей қарсы болды. Ал қоныс аударушылар қазақ мәселесіне пысықырып та қарамады, тіпті қазақ мәселесі бар екенін, қазақ ұлттың мұң-мұқтажын елемеді. Қазақтарды адам ретінде, маман ретінде сыйлағанмен, ұлт өкілі ретінде қабылдамады. Олар ақша табуға, пәтер алуға келгендер еді. Қоныс аударушылардың саны көбейіп, олар 40-50-60%, тіпті 70%-ға дейін өскенде, олар қазақтарға емес, қазақтардың оларға икемделуіне тура келді. Бүгін қоныс аударушылардың Ресейге көптеп баруына байланысты, орыс ғалымдары азиатизация үрдісі күш алуда деп айқай салуда. Қазақстанда русификация үрдісі күш алып қойған жоқ, өмір сүрудің салтына, заңдылыққа айналды. Осылай орыстану дерті батпандап кірді. Атадан балаға, баладан немереге ұлтсыздану, тілін, мәдениетін жатырқау кең етек алды. Бүгін тек орыстар, украиндар емес, қазақтар арасында ана тілін сыйламайтын, демек, білмейтін, қазақты ұлт ретінде менсінбейтін үрдіс етек алған. Өзге тілді қазақ тілінен артық білу қазаққа қауіпті екенін енді түсіндік. Тарихи жағдайдың салдарын айтып, бүгінгі тілді ахуалды ақтағалы отырған жоқпыз. Өткен тарихтың бүгінгі ауыр салдарын айтып отырмыз».

Жетпіс жыл отарлаудың бұғауында болған қазақ халқы өз ана тілімен орыс тілін тең ұстап, оның күннен-күнге әлсіреуіне қарамастан, мүгедек баладай күй кешіп, құдыреті басым күшті тілдің көлеңкесінде әлі де көрінбей, басылып келеді. «Елім, ұлтым» деп намысын ту еткен қазақ халқы өлместің күнін көріп, шала жансар тілін сүйреуде...

Белгілі қоғам қайраткері Жасарал Қуанышәлінің Халықаралық Азат Еуропа/Азаттық Радиосының (22 қыркүйек, 2009 жылы) «Мемлекеттік тіл» мәртебесіне лайық бола алмаған қазақ тілі» деген мақалаға берген сұхбатында:

– Өзімнің ұсынысым, біріншіден, біз заңымызды жетілдіріп, күшейтуіміз қажет. Ешкім қазақ тілін білмей мемлекеттік қызметке өтуі тиіс емес. Осы мәселе заңмен қамтамасыз етілу керек. Екіншіден, «ештен кеш жақсы» деген принципке сәйкес, басқа елдердің тәжірибесіне сай, заңға еліміздегі азаматтардың бәрі де қазақ тілін білу керектігін міндеттейтін баптарды енгізу керек, себебі оның да уақыты келді. Үшінші мәселе – тіл заңының орындалу тәртібін бақылайтын және де жауапкершілікке тартатын механизмдерін ойластыру керек. Содан кейін, қазақ тілі-мұғалімдерін бір мықты деңгейде даярлау керек, содан соң оларға жақсы жалақымен қоса барлық материалдық-техникалық және әдістемелік жағдайды жасау қажет. Ал енді бұл мәселе қолға алынбайтын болса, жағдай еш өзгеріссіз, бұрынғы деңгейінде қала береді, -деп көрсеткен. Қоғам қайраткері тілдің мемлекеттік деңгейге көтеріле алмауына билікті кінәлайды. Әрине, мемлекеттік тіл болғаннан кейін, оны дамыту, орнықтыру, бекіту және нығайту әлбетте мемлекеттің міндеті. Қоғам да шетте қалмауы керек. Дей тұрғанмен, мемлекет осы мәселені лайықты атқаруға тиіс шараларды қолға алса ғана, тіл өз дәрежесінде болары хақ. Алайда жоғарыда айтып кеткеніміздей, ұлттық идеяның қос қанаты тіл мен дін

десек, бұл тұрғыда «Айқын» газетіне (6 желтоқсан, 2013 жыл) берген сұхбатында ақын. «Ақиқат» журналының бас редакторы Аманхан Әлім:

-Мемлекет діннен бөлінгенмен, қоғамнан бөлінген емес, дін де мемлекеттен - бөлінгенмен, қоғамнан бөлінбеген. Ендеше, екеуінде негізі – қоғам. Діннен адамды қанша бөліп қарай алмасаңыз, адамды мемлекеттен де дәл солай бөліп қарай алмайсыз. Ұлт та солай. Егер, Конституциямызда мемлекетіміздің басты құндылығы адам болса, адам Құранда да басты құндылық болып есептеледі. Содан соң Құранда бізді ұлт етіп жаратқаны жөнінде аят бар. Ал, біздің жағдайда ұлт мемлекетті қалыптастырған. Жалпы, мемлекет территориялық – ұлттық және де басқа мемлекетті қалыптасқан құқықтық-саяси әрі егменді, арнаулы басқару әкімшілігіне негізделген қоғамдық құрылым. Онда мемлекет иесінен басқа, диаспора саналатын әртүрлі ұлттар мен ұлыстар тұрады. Олардың діни ұстанымы да сан-қилы. Ендеше, олардың басын біріктіретін мемлекет. Діннің мемлекеттен тыс бола алмайтыны сондықтан. 1871 жылғы Париж коммунасы мен 1918 жылғы Лениннің декретіне дейін мемлекет пен діннің арасы ешуақытта бөлінбеген. Бірлі-екілі қайшылық болуы мүмкін. Жеме-жемге келгенде, дін мемлекеттің ішкі-сыртқы айналымындағы бірден-бір рухани-мәдени құндылық. Тіпті, мемлекет дәстүрлі діндер институтын мемлекеттік жүйенің құрамдас бөлігі ретінде қалыптастырса ше, онда мемлекет те, дін де неден, неге ұтылады. Өйткені, құқықтық мемлекет – зайырлы мемлекет. Сондықтан, мемлекет пен дін арасындағы байланыс рухани-мәдени, қоғамдық-саяси, адами-тұрмыстық қарыс-қатынаста қарай мемлекеттік заң тұрғысынан реттелуі керек. Өйткені, дін кез келген мемлекеттік құрылымның рухани-мәдени бір бөлшегіне жататын құрылым. Дінді, қоғамды, мемлекетті табиғи-тарихи тұрғыдан бір-бірінен бөліп қарай алмайтынымыздың сыры сонда. Дін ұлтты біріктіруші құндылық, мемлекет те сол қадыр-қасиетке жатады. Патшалық Ресей кезінде Халықты өз басшыларын, билеушілерін құрметтеуге, сыйлауға шақырмай ма? Петер I-дің кезінде орыстың провословия шіркеуі қайта құрылып, орыс империясының мемлекеттік аппаратының бір бөлігі болып табылған. Бұл 1721 жылы еді. Қазақ хандығы кезеңдерінде дін мемлекеттің бір тірегі, ұлттың басын біріктіруші күш болған. Міне, сол кездің өзінде-ақ мемлекеттің дінге, діннің мемлекетке теріс ниеті болмаған. Оны бұзушылар сол Партия коммунасы мен Ленин басқарған большевиктер партиясының атеистік бағыт-бағдары, деді. Ұлттық идеологияның тірегі мен негізі тіліміз бен дініміз болса, сол екеуінің тұғырда таймауына әрекет етуіміз керек-ақ. Алайда кешегі кеңес кезінен қалған салқындық пен селқостықтың арқасында діннен бірлік кетіп, тілден мәртебенің тайғаны жасырын емес.

Сонау Кеңес Үкіметі құлаған 90 жылдардың басында ұлттық идея туралы әңгіме айтпақ түгілі, «Байтал түгілі, бас қайғының» күйін кешкеніміз баршаға аян. Бүгінде ұлт болып, етек-жеңімізді түріп, ел еңсесін тіктеген заманда бүгінгімізді айқындай болашағымызды бағдарлаған жеке мемлекет болып қалыптасып келеміз. Елбасының мемлекеттің қуаты мен әлеуетін күшейту бағытында атқарған іс-шаралары Қазақстанды әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына кіру стратегиялық жоспарын жария етуі осының айғағы. Президентіміз Н.Назарбаевтың сарабал саясатының арқасында ел экономикасы жақсарып, халықтың әл-ауқаты түзелген тұста атадан балаға мирас болып келе жатқан салт-дәстүріміз, әдет-ғұрпымыз, имандылық пен ибамыз жалғасынтауып келеді. Ұлттық идеяның тамыры рухани тәрбиеде жатыр десек, сол рухани тәрбиенің бастауы қазақтың болмыс бітімінде, намысында, рухында. Алайда бітімі мен болмысы тұр жандардың кез келген жерде адасуы мүмкін емес. «Қазақ» деген дарынды ұлт тұрғанда ұлттық идеямыз мәңгілік жасай бермек!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ыбыраева Э. Ұлттық идеяның маңызы //Жас ғалым, 2006 жыл
2. Кәпқызы Е. Герольд Бельгер: Қазақстандағы ұлттық идея-қазақ тілі болуы керек //Түркістан газеті, 5 қаңтар. 2006 жыл

- 1. Әмірбекұлы С. Қазақтың саны мен сапасының арасында ашақтық бар // Айқын газеті, 23 шілде, 2014 жыл
- 2. Әмірбекұлы С. Мемлекеттік тіл мәртебесіне лайық бола алмаған қазақ тілі // Азат Еуропа/Азаттық радиосы, 22 қыркүйек, 2009 жыл
- 3. Әмірбекұлы С., Мырзахметова Н. Мемлекет ұлтты емес, ұлт мемлекетті қалыптастырады // Айқын газеті, 6 желтоқсан, 2013 жыл.